

INLEDNING. BLÅ HUMANIORA

Sedan åtminstone *Robinson Crusoe* (1719) har berättelser om havet fungerat som ett medel för det moderna samhället att utforska sig självt och sina gränser: gränser mellan samhällsklasser, mot andra kulturer eller mellan människa och natur. Men om man ser bortom havet som enbart ett litterärt *tema* öppnas ett ännu vidare fält för humanistiska undersökningar. Där litteraturhistorieskrivningen länge har varit kringskuren av nationella, språkliga eller landbaserade gränser använder forskare inom blå humaniora – eller blue humanities, som fältet har kommit att kallas i den internationella forskningen – havet som en grundläggande analytisk kategori. Att läsa på öppet hav eller *off-shore*, med Steve Mentz formulering, innebär att vända bort blicken från landterritoriernas stabilitet för att utforska texter i mellanrummet mellan det kända och det okända, land och vatten, det mänskliga och det icke-mänskliga.¹ Vilka berättelser, möten och litteraturhistoriska sammanhang framträder när blicken flyttas från land till hav? Och, mer specifikt, vad händer med förståelsen av nordisk litteratur och kultur när nationella territorier ersätts av hav, kuster och maritima förbindelser? Det är några av de frågor som står i centrum i det här temanumret av *Tidskrift för litteraturvetenskap*.

Det handlar alltså inte om att behandla havet som en metafor eller tankefigur, utan om att erkänna det som en fysisk och biologisk närvaro. Att läsa med havet inbjuder till en både etisk och estetisk omprövning av våra analytiska redskap. Havet kan, som Stacy Alamo argumenterar för, utgöra en tvärgående tankekategori med potential att rita om gränserna mellan våra discipliner och mellan naturvetenskap och kulturstudier.²

Den nordiska litteraturen tycks erbjuda en särskilt fruktbar terräng för denna förskjutning. Den präglas av en lång tradition av sjöfart, maritima verksamheter och akvatiska myter. Samtidigt är dess förhållande till hav, sjöar, floder, snö och is så grundläggande att det ofta har tagits för givet och därmed också osynliggjorts. Kanske krävs just

den blå humaniorans kritiska redskap för att det ska framträda som ett studieobjekt i egen rätt. Detta temanummer tar sig an den uppgiften genom att samla flera bidrag som sträcker sig från svensk gotik till norsk barn- och ungdomslitteratur, från samisk jojk till samtida klimatfiktion, och från djup tid till science fiction.

Blå humaniora: ett framväxande fält

Steve Mentz har formulerat den mest koncisa definitionen av fältet blå humaniora som ”an off-shore trajectory that places cultural history in an oceanic rather than terrestrial context”.³ Att läsa ”på öppet hav” förutsätter enligt honom att man lämnar landbaserade kategorier (natur/kultur, territorium, kust) för att fånga havsberättelsernas särart och erkänner vattnet (sött, salt, fruset) som en socio-kulturell och miljömässig kraft som är grundläggande för mänskliga samhällen. Här studeras samspelet mellan kultur och akvatiska miljöer ur ett havs- eller vattencentrerat perspektiv och havet tolkas inte längre enbart som ett tematiskt rum för konstnärligt skapande eller som en enkel bakgrund för resor och erövringar. Det framträder i stället som en aktör i egen rätt, historisk, ontologisk och epistemisk, i litterära, miljörelaterade och identitetsskapande berättelser. I förlängningen syftar blå humaniora till att förena bidrag från litteraturvetenskap, historia, antropologi, miljöhumaniora och konst, men också från alla de naturvetenskapliga fält som utforskar havet, för att undersöka hur det akvatiska rummet formar identitet, makt och kunskapsproduktion.

Fältet spåras ofta tillbaka till 90-talets ”oceaniska vändning” som Paul Gilroy inledde genom att ersätta nationen eller kontinenten med havet som grundläggande analysenhet i *The Black Atlantic* (1993). Denna utveckling fortsatte senare i vad som kom att kallas ”oceanic studies” eller ”critical ocean studies”, som synliggjorde hur urfolkskunskap hade exkluderats ur kunskapsproduktionen om de marina miljöerna.⁴ Metodologiskt har fältets framväxt gett upphov till en ”amfibisk forskning”, en formulering som parallellt har föreslagits av Melody Jue och Søren Frank. Den senare talar i *A Poetic History of the Oceans* (2022) – ett forskningsarbete som recenserar i det här numret av Viktor Emanuelsson – om en ”amphibian compara-

tive approach”. Det är en form av läsning som är uppmärksam på havsmiljöernas särdrag på alla djup (grunda, pelagiska, abyssala) och som samtidigt kan omfatta livet på och under vattnet, det mänskliga och det icke-mänskliga, det organiska och det oorganiska.⁵ Denna amfibiska kritik ansluter till Philip Steinbergs och Kimberley Peters ”wet ontology”, enligt vilken tänkandet med havet, i dess materialitet, rörelse och temporalitet, öppnar för nya perspektiv som inte kan utvecklas om man stannar på land.⁶ Så definierad innebär blå humaniora inte bara ett nytt studieobjekt, utan också en ny kritisk praktik: att läsa och tänka litteraturen med havet.⁷

Det främsta målet med det här temanumret är att bidra till att etablera blå humaniora i den nordiska litteraturvetenskapen. (I detta sammanhang vill vi även uppmärksamma den kommande antologin *The Sea in Nordic Literature: Oceanic Criticism and Blue Humanities* [2026], redigerad av Frederike Felcht, Søren Frank och Katie Ritson, som är den första samlade litteraturhistoriska undersökningen av det nordiska havet, från Östersjön till Arktis.⁸) Perspektivet är ovanligt fruktbart, menar vi, eftersom de nordiska kulturerna historiskt har formats av havet och av maritima förbindelser på ett både djupgående och särpräglat sätt. En avgörande del av Sveriges, Finlands och Danmarks historia är knuten till Östersjön; havet utgjorde länge tyngdpunkten för ländernas ekonomiska och kulturella utbyten, organiserade inte minst kring Hansans handelsvägar. Norge har i stället riktat blicken mot Nordatlanten, som dess fiskeekonomi och senare utvinning av kolväteresurser är beroende av (se Kristin Ørjasæters artikel om havets förändrade betydelse under den norska efterkrigstiden). Island, Grönland och Färöarna präglas, å sin sida, av en särskild ö-identitet, där havet snarare konstituerar än avgränsar territoriet.⁹

Vikingakulturens spridning kan i stor utsträckning tillskrivas de skandinaviska folkens skicklighet som sjöfarare under medeltiden, vilket inte minst de isländska sagorna vittnar om. För att nämna ett exempel bygger Vinlandssagorna (ca 1300) på berättelsen om en färd över Nordatlanten till Newfoundlandss kust. Denna marina genealogi pekar på behovet av en ny havscentrerad historieskrivning, ett arbete som till stora delar återstår att göra. Søren Frank har tagit ett viktigt steg i den redan nämnda *A Poetic History of the Oceans*,

där han bland annat sammanför den isländska sagolitteraturen med modernare skandinaviska författare, från Jonas Lie och Holger Drachmann till Jens Bjørneboe och Siri Ranva Hjelm Jacobsen. Den nordiska litteraturens kanske mest emblematiske text, H.C. Andersens *Den lille havfrue* (1837), är trots allt en berättelse som bokstavligt har havet som sitt element – ett faktum som antyder vilken stark närvaro det maritima har i den nordiska kanon.

Denna nordiska maritima identitet har också en ekonomisk och kolonial historia som den samtida litteraturen fortsätter att undersöka. Carsten Jensens roman *Vi, de drunknede* (2006) skildrar exempelvis tre generationer sjömän från en liten dansk ö i Östersjön, vars hela tillvaro utspelar sig till havs. Den nordiska maritima identiteten ingår även i en lång idéhistoria, vilket framgår av de norska forskarna Ellen Krefling och Gard Paulsens nyutkomna bok *Havet, en idéhistorie* (2025). Krefling och Paulsen skildrar hur vi i Nordeuropa har beskrivit, exploaterat och juridiskt reglerat havet, med exempel som sträcker sig från kolonisatörer och fritidsseglare till sjöodjur och tankerfartyg.

Idag befinner sig dock denna maritima ordning under snabb förändring. Framför allt den globala uppvärmningen håller på att förändra själva förhållandet mellan hav, is och land i norr. Hester Blum har beskrivit denna utveckling som en ”atlantifiering” av Arktis: när havsisen drar sig tillbaka blir Norra ishavet alltmer sammanbundet med Atlantens ekologiska, ekonomiska och kulturella system.¹⁰ Förändringen är emellertid inte enbart biogeofysisk. Forskarna som samlas i Klaus Dodds och Sverker Sörlins antologi *Ice Humanities: Living, Working, and Thinking in a Melting World* visar på olika sätt hur kryosfärens erosion också aktualiserar frågor om kultur, kunskap, erfarenhet och livsformer.¹¹ Isen kan här förstås som både materiell miljö och som kulturell bärare av minne och identitet. Mot denna bakgrund är det knappast förvånande att forskningsfält som *arctic humanities* och *ice humanities* har vuxit fram i blå humanioras närhet. Nicole Waller har exempelvis argumenterat för att Arktis bör förstås genom sina oceaniska förbindelser snarare än som en isolerad nordlig periferi.¹² När Norra ishavet förändras blir det därmed också nödvändigt att ompröva de berättelser genom vilka Norden har föreställt sig havet, isen och den egna identiteten.

I den samtida nordiska kulturen utmanas inte minst föreställningen om Norden som en idyllisk välfärdsmodell av de miljökriser som klimatförändringarna har framkallat. Berättelser om kollaps och ekologiska dystopier hör till dess mest fruktbara uttryck. Den danska tv-serien *Familier som vores* (2024) av Thomas Vinterberg och Bo Hr. Hansen erbjuder här ett slående exempel. Serien föreställer sig ett Danmark som översvämmats av stigande hav och tvingats evakueras hela sin befolkning, som i sin tur har blivit flyktingar. Denna omkastning sätter bilden av ett föregångsland i fråga om mottagande och social trygghet på prov.

Detta nummer av TFL undersöker hur framför allt den nordiska litteraturens maritima särart kan förstås i ljuset av samtidens akuta miljöförändringar, från smältande isar till stigande havsnivåer. De samlade bidragen undersöker en företrädesvis nordisk föreställningsvärld där närheten till hav, sjöar, floder, snö och is har format en särpräglad estetik. Här står vattnets materialitet – ibland fast, ibland flytande – och erfarenheten av immersion i centrum för de litterära verkens sätt att gestalta människans förhållande till sin omgivning.

Men utöver den estetiska analysen handlar det också om att föra en etisk diskussion om vattnets agens. Blå humaniora står här i nära dialog med den samtida ekokritiken. Den gör, med Sidney Dorbrins formulering, ekokritiken blå genom att förskjuta den traditionellt landbaserade och pastoraliska disciplinen (där naturen betraktas från ängen, skogen eller trädgården) mot havet.¹³ Inför akvatiska miljöer som försvagats av den ekologiska krisen föreslår Serpil Oppermann i hennes introduktion till fältet (som i det här numret recenseras av Susanna Lidström) att blå humaniora kan utgöra en uppmaning att överge ett antropocentriskt tänkande till förmån för en humanvetenskaplig diskurs som uppmärksammar vattnets inneboende materialitet och agens.¹⁴

Dialogen mellan blå humaniora och ekokritiken förs just nu på flera arenor. Som exempel kan forskningsprogrammet *Sea More Blue* nämnas. Det lanserades 2022 och samlar ett internationellt nätverk av forskare kring blå ekopoetik och blå ekokritik. Programmet stod bland annat i centrum för den tionde kongressen för European Association for the Study of Literature, Culture and Environment (EASLCE), som organiserades av Bénédicte Meillon i Perpignan i juni

2024. Här är förhoppningen att mötet mellan blå humaniora och ekokritik kan erbjuda fruktbara analytiska redskap för att undersöka frågor om kollektivt ansvar för de akvatiska ekosystemen.

Vattnets föränderlighet, dess förmåga att övergå från is till våg, från flod till ånga, från stilla dyning till brytande våg, inspirerar till ett rörligt tänkande. Att tänka med vattnet är att acceptera det instabila och föränderliga som analysens själva utgångspunkter och att vara beredd att omdefiniera litteraturhistorieskrivningens nedärvda ramar. Detta nummer vill förmedla denna rörlighet till läsaren: det är ingen avslutad helhet, utan en inbjudan att läsa ”på öppet hav” och fortsätta färden *off-shore* genom den nordiska litteraturen.

Presentation av temanumret

I det här numret av TfL har temablockets bidrag fått en lätt blå ton för att tydligare skilja dem från numrets övriga texter. Samtidigt löper temat genom hela numret, från de vetenskapliga artiklarna till essäerna och recensionerna, i syfte att belysa det ur så många perspektiv som möjligt. Först ut är Malin Lidström Brock med en läsning av Maja Lundes *Blå* (2017), där vattnet förstås som en narrativ princip snarare än enbart som motiv eller symbol. Med vad hon kallar ”blå narratologi” (”blue narratology”) som teoretisk utgångspunkt visar hon hur strömmar, tidvatten, torka och vattenbrist formar romanens struktur. Ett liknande intresse för vattnets agens återkommer sedan hos Astrid Greve Kristensen, som i sin analys av John Ajvide Lindqvists *Människohamn* (2008) visar hur den idylliska bilden av den svenska skärgården omformas genom en akvatisk kosmologi där havet framträder som en autonom och destruktiv kraft.

I den tredje artikeln förs frågan om icke-mänsklig subjektivitet vidare av Isi de Paula, som analyserar Elin Anna Labbas *Far inte till havet* (2024) utifrån den ontologiska vändningen och samisk kosmologi. I stället för att betrakta Stora Luleälvens subjektivitet, minne och agens som metaforiska argumenterar de Paula för en bokstavlig läsning av dem. Jojken kan därmed förstås som ett interspecifikt språk som upprättar förbindelser mellan mänskliga och icke-mänskliga subjektiviteter.

Hos Anna Victoria Hallberg förskjuts perspektivet från vattnets

subjektivitet mot den personliga och kroppsliga erfarenheten av att befinna sig i havet. Med utgångspunkt i Iris Murdochs *The Sea, the Sea* (1978) visar hon hur simmandet fungerar som en moralisk praktik, nära förbunden med Murdochs idé om att träda ut ur jagets begränsningar och rikta uppmärksamheten mot världen. Också i Emanuelssons läsning av Steve Sem-Sandbergs *Oceanen* (2022) står den mänskliga kroppen i intim förbindelse med olika typer av vatten. Genom begreppet ”hydrologisk patografi” analyseras Rousseaus urinretention i romanen som en sjukdomsberättelse som samtidigt synliggör kroppens porositet och människans sårbara beroende av planetära vattenkretslopp.

Ett mer historiskt perspektiv på den nordiska relationen till havet återfinns hos Kristin Ørjasæter, som för samman blå humaniora och barnlitteraturforskning i en studie av Alf Kvasbøs *Storm* (1973) och Arvid Hanssens *Kaldt hav* (1978) som maritima varianter av robinsonaden. I *Kaldt hav* framträder Nordsjön framför allt som ett dödligt hot, medan *Storm* omformulerar robinsonadens idé om mänsklig bemästring: här uppstår i stället en porös och frigörande förbindelse mellan kropp, teknik och naturelement. Temablockets sista artikel för perspektivet ännu längre från fastlandet: Magne Drangeid läser Sigbjørn Skådens science fiction-roman *Fugl* (2019) som en berättelse om ekologisk och kulturell isolering, där den främmande planeten Heim framträder som en ”planetarisk ö”. Genom att kontrastera romanen med Cervantes *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* (1617), en intertext som aktualiseras av Skåden, framstår *Fugl* som en allegori över människans sårbarhet när banden till andra livsformer bryts.

Utöver de sju forskningsartiklarna publicerar vi även tre essäer som tar upp viktiga aspekter av blå humaniora. I sin essä ”Philosophy Originates from the Sea”, låter Roberto Casati Sokrates föra ett fiktivt samtal med en sjöfarare på en resa över Medelhavet och undersöker hur erfarenheten av att navigera på havet kan ha gett upphov till några av filosofins mest grundläggande frågor om kunskap, perception, identitet och språk. I ”Dyb tid og vandets kredsløb” visar Søren Frank, med Johannes V. Jensen som exempel, hur litteraturen kan gestalta geologiska tidsskalor genom vattnets kretslopp. Sylvain Briens, slutligen, utgår från en tvärvetenskaplig kurs vid Sorbonne,

där kemi- och litteraturstudenter arbetade tillsammans, för att diskutera hur havet kan bli utgångspunkt för en ”blå pedagogik” som förenar naturvetenskapliga och humanistiska kunskapsformer.

I den avslutande recensionsdelen har Viktor Emanuelsson bidragit med en recension av Søren Franks *A Poetic History of the Oceans* och Susanna Lidström med en samlingsrecension av Oppermanns och Mentz översiktsverk över fältet blå humaniora.¹⁵

Noter

- 1 Steve Mentz, ”Blue Humanities,” i *Posthuman Glossary*, Rosi Braidotti & Maria Hlavajova red. (London: Bloomsbury, 2018), 69.
- 2 Stacy Alaimo, ”Introduction: Science Studies and the Blue Humanities,” *Configurations: A Journal of Literature, Science, and Technology* vol. 27 (2019:4), 429–432, <https://doi.org/10.1353/con.2019.0028>.
- 3 Mentz, ”Blue Humanities,” 69.
- 4 Elizabeth M. DeLoughrey, ”Toward a Critical Ocean Studies for the Anthropocene,” *English Language Notes* vol. 57 (2019:1), 21–36, <https://doi.org/10.1215/00138282-7309655>; Elizabeth M. DeLoughrey, *Allegories of the Anthropocene* (Durham: Duke University Press, 2019), <https://doi.org/10.1215/9781478005582>.
- 5 Søren Frank, *A Poetic History of the Oceans: Literature and Maritime Modernity* (Leiden/Boston: Brill, 2022), 11–47, <https://doi.org/10.1163/9789004426702>. Om ”amfibisk forskning”, se även Melody Jue, *Wild Blue Media: Thinking through Seawater* (Durham: Duke University Press, 2020), <https://doi.org/10.1515/9781478007548>.
- 6 Philip Steinberg och Kimberley Peters, ”Wet Ontologies, Fluid Spaces: Giving Depth to Volume through Oceanic Thinking”, i *Environment and Planning D: Society and Space* vol. 33 (2015:2), 247–264, <https://doi.org/10.1068/d14148p>; Kimberley Peters och Philip Steinberg, ”The Ocean in Excess: Towards a More-than-wet Ontology”, *Dialogues in Human Geography* vol. 9 (2019:3), 293–307, <https://doi.org/10.1177/2043820619872886>.
- 7 Sylvain Briens, ”Introduction aux Humanités bleues. Lire et penser la littérature avec la mer”, i *Nordic Journal of Francophone Studies/Revue nordique des études francophones* vol. 8 (2025:1), 89–101, <https://doi.org/10.16993/rnef.157>.
- 8 Se förlagets presentationstext: <https://www.routledge.com/The-Sea-in-Nordic-Literature-Oceanic-Criticism-and-Blue-Humanities/Felcht-Frank-Ritson/p/book/9781041089391>, hämtad 2026-07-15. Bland tidigare bidrag till fältet i en svensk kontext kan flera titlar nämnas: Malin Löf Nyqvist, *Hundraårsflöden. Översämningsskildringar i svensk samtidsprosa* (Umeå: Umeå universitet, 2023); Johanna Lindbo, ”Med bråddjupt vatten under huden. Hydrologiska kroppar och femininitet i svenskspråkig prosa från Trotzig till Lee”, i *Sammlaren* vol. 142 (2021), 133–160; Jenny Jarlsdotter Wikström, *Materiella vändningar. Läsningar av Parland, Lispector, Berg och Byggmästare* (Umeå: Umeå universitet, 2020); AnnaCarin Billing, ”Water as Motif, Metaphor, and Matter in Kerstin Ekman’s novel *The Spring*”, i Ingemar Haag, Karin Molander Danielsson, Marie

- Öhman och Torsten Päpłow red., *Perspectives on Ecocriticism: Local Beginnings, Global Echoes* (London: Cambridge Scholars Publishing, 2019) och Åsa Nilsson Skåve, "Katastrofer vid vatten. Maktstrukturer och tidslager i två svenska Norrlandsromaner", i *Tidskrift för Litteraturvetenskap* vol. 49 (2019:1), 51–59.
- 9 Se Sylvain Briens, "Lettres de l'océan arctique. Joan Naviyuk Kane et Kenneth White et les humanités bleues", i *Littoral* vol. 19 (2025), 139–145.
 - 10 Hester Blum, "Atlantification: Facing the Atlantic from the Arctic – A Provocation", i *Atlantic Studies* vol. 21 (2024:2), 192–194, <https://doi.org/10.1080/14788810.2023.2287277>.
 - 11 Klaus Dodds och Sverker Sörlin red., *Ice Humanities: Living, Working, and Thinking in a Melting World* (Manchester: Manchester University Press, 2022).
 - 12 Nicole Waller, "Connecting Atlantic and Pacific: Theorizing the Arctic", i *Atlantic Studies* vol. 15 (2018:2), 256–278, <https://doi.org/10.1080/14788810.2017.1387467>.
 - 13 Sidney I. Dobrin, *Blue Ecocriticism and the Oceanic Imperative* (New York/London: Routledge, 2021), <https://doi.org/10.4324/9780429456466>.
 - 14 Serpil Oppermann, *Blue Humanities: Storied Waterscapes in the Anthropocene* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).
 - 15 Se även Viktor Emanuelssons för temat relevanta recension av Frits Andersens *Underværker. Fortællinger om havets vidundere* (2023) i *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 54 (2024:1), 184–190.